

УДК 37.016

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ
У ПРОЦЕСІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Гончарук Віталій Володимирович

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри хімії, екології та

методики їх навчання

gvitalii1975@gmail.com,

Макаревич Ілона Миколаївна

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри географії та

методики її навчання

makarevich-ilona@ukr.net,

Гончарук Валентина Анатоліївна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури,

українознавства та методики їх навчання

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

goncharuk424@ukr.net

Яровенко Андрій Васильович

учитель інформатики та трудового навчання

Уманської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4

м. Умань, Україна

Andregembird@gmail.com

Анотація. Акцентовано увагу на екологічній освіті та вихованні особистості на початку третього тисячоліття. Вказано, що збалансований, екологічно безпечний, гармонійний розвиток особистості повинен бути головною ідеєю, методологічною основою екологічної освіти згідно з міжнародними вимогами.

Реалізація завдань екологічної освіти у ЗВО сприяє формуванню екологічної свідомості молодого покоління, вихованню їхнього небайдужого ставлення до оточуючого навколишнього середовища, прагненню особистої участі у вирішенні екологічних проблем регіону, країни. Потрібно розробити та втілювати в життя стратегію та план дій на розширення співпраці у напрямі покращення інформаційної політики для суспільства, розвитку освітніх програм, спрямованих на формування екологічної свідомості особистості.

Ключові слова: екологічна свідомість особистості, концепція екологічної освіти, екологізація, екологічна культура, майбутні учителі.

У найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя, присвячених проблемам навколишнього середовища і гармонійного розвитку людства, велика увага приділяється екологічній культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію у світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації. Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту.

Екологічна освіта на порозі третього тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання й інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців визначені у програмних документах міжнародного форуму 20-го сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку. Ці ідеї піднімаються і в міжнародних документах (міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на XXI сторіччя» та ін.).

Концепція екологічної освіти України (затверджена на Колегії МОН у 2001 р.) [1] виступає складовою концепції гармонійного розвитку держави та

набуває сьогодні ваги актуального і важливого державного документа. Підготовка громадян із високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

Екологічна освіта як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури як складової системи національного і громадянського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та освітніх програм, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту.

Вирішення цих питань має забезпечити формування цілісного екологічного знання й мислення, необхідних для прийняття екологічно-обґрунтованих народногосподарських рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом. Реформування екологічної освіти та виховання слід здійснювати, обов'язково враховуючи екологічні закони, закономірності, наукові принципи, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній, соціальній сферах.

Головними складовими системи екологічної освіти та виховання мають бути її формальна й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: компетентність громадян, здатних визначати, розуміти й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду, загальнолюдських досвіду й цінностей.

Слід зазначити, що теоретичному опрацюванню означеної проблеми суттєву увагу приділяли філософи і природодослідники, юристи і політологи,

культурологи й фахівці з інших галузей знань. До найвизначніших екологів належать такі зарубіжні вчені, як Г. Бердон-Сандерсон, У. Елтон і А. Тенслі (Англія), С. Форбс і В. Шелфорд (США), а також російські й українські дослідники – Д. Кашкаров, А. Парамонов, В. Вернадський, С. Северцев, В. Сукачов. Із-поміж видатних екологів також слід назвати М. Будико, Р. Дажо, Ж. Дорста, Ю. Ізраеля, В. Ковду, Ю. Новикова, Ю. Одума, Б. Коммонера, К. Кондратьєва, К. Лосева, Д. Марша, Д. Медоуза, Н. Моїсеєва, Р. Риклефса, М. Реймерса, С. Шварца, В. Горшкова, О. Яблокова, Д. Ерендфелда.

В останні десятиліття в Україні з'явилися дослідження цієї проблеми В. Андрейцева, В. Андрущенко, В. Бар'яхтара, Д. Гроздинського, В. Крисаченка, М. Кисильова, М. Михальченка, К. Ситника, А. Толстоухова, М. Хилька, Ю. Шемшученка й інших науковців.

Важливе значення для аналізу змісту екологічної освіти мали методологічні дослідження Г. Білявського, В. Богомолова, В. Добровольського, А. Захлебного, І. Зверєва, Л. Лук'янової, А. Некос, М. Романенка, В. Скребець, О. Трошиної, Р. Фурдуй. Заслужують на увагу і праці М. Бауера, Є. Вершиніної, І. Зязюна, О. Кудрявцевої, В. Липицького, Н. Насонкіної, О. Романової, Т. Тимочко, які не тільки визначали завдання екологічного виховання, але й спробували обґрунтувати його специфіку. Окремо слід виділити наукові праці В. Кутузова, М. Поколодної, які присвячені все ще мало дослідженому аспекту екологічних знань – екологічній діяльності.

Головним чинником формування екологічних переконань у майбутніх учителів є створення єдиної системи освіти і виховання, орієнтованої на пріоритет екологічних цінностей, розвинену екологічну свідомість та мораль, активно-діяльнісне ставлення особистості до навколишнього середовища. Але певний обсяг екологічних знань автоматично не приводить до екологічно виваженої поведінки, до формування екологічної культури в системі ціннісних орієнтацій

студентської молоді. Знання мають набути соціального і культурного осмислення та усвідомлення природи як духовної цінності.

Метою статті є визначення особливостей формування екологічної свідомості студентської молоді в Україні.

Екологічна свідомість – це сукупність уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки у системі «людина – природа» і в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею [2].

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

а) формування екологічної культури всіх верств населення, що передбачає: виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави та світу, усвідомлення їх важливості, актуальності й універсальності (зв'язку локальних проблем із регіональними та глобальними); відродження кращих традицій українців у взаємовідносинах із довкіллям, виховання любові до рідної природи; розуміння безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого у складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку; усвідомлення необхідності узгодження стратегії природи та стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи; розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному та глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів; розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження;

б) підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі: для освітньої галузі – вчителів, викладачів; для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального

природокористування, а також громадських екологічних організацій – фахівців-екологів;

в) вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічної освіти.

В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності. Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права. Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях.

Під час реалізації екологічної політики у світі та в Україні значна роль відводиться екологічній культурі, на яку зазвичай покладається завдання сприяти такому глобальному процесу, як переорієнтація людини (людства) на планетарні цінності: збереження ресурсів живої та неживої природи. Разом із тим, у багатьох міжнародних організацій (в українських також) є досвід використання культури як реального механізму попередження екологічних і еколого-техногенних проблем. Мова йде про Концепцію культури безпеки. Цей досвід заслуговує на більш широке розповсюдження. Світ, коли говорить про екологічну культуру – ставить завдання навчати своїх громадян, дітей, державних службовців не тільки імперативам екологічного мислення, але й культурологічного мислення. І. Заєць відзначив, що на національному політичному рівні в нашій країні практично не працює комісія зі сталого розвитку, відсутня стратегія сталого розвитку, немає тієї головної точки, на яку має орієнтуватися наша освіта. Крім того відсутня міжвідомча координація та стимулювання новітніх розробок у цій сфері.

Концепція освіти в Україні повинна враховувати безпрецедентну інтегративність екології, її орієнтацію на вивчення сфери безпосередніх життєвих інтересів людини. Від формування цих знань залежить певний рівень ставлення людини до навколишнього середовища, тобто не лише знання і розуміння, але й виховання. Від цих знань залежить саме існування людства і всієї планети Земля [3, с. 255]. Екологічна освіта має на меті формування екологічної свідомості, вона робить внесок у розвиток уявлень про те, що порушення екологічної рівноваги необов'язково супроводжує діяльнісне ставлення до природи, але виникає в рамках певних соціально-економічних відносин. Екологічна освіта повинна зробити внесок у розуміння того, що збереження середовища людини стає важливою категорією в системі цінностей суспільства і повинне стати предметом етичного ставлення людей до їхнього природного і суспільного середовища.

Головним завданням педагогів університету як закладу вищої освіти є створення у студентських колективах атмосфери взаємоповаги, довіри, гуманності. Американські вчені, вивчаючи складові успіху ефективних шкіл, зробили висновок, що джерелом розходжень в успішності учнів є відмінність емоційного клімату шкіл, їхньої культури у «якості» соціальних систем. Якісні особливості навчально-виховного процесу визначаються середовищем закладу освіти. Це поняття багатогранне. Воно охоплює атмосферу в педагогічному колективі, тип відносин у студентському колективі, характер педагогічної взаємодії.

Ефективна реалізація в освітньому процесі функцій екологічної свідомості веде до формування в людини екологічної культури, що охоплює екологічні знання, зацікавленість у природоохоронній діяльності, компетентне її здійснення, багатство морально-естетичних почуттів, емоцій, переживань [4, с. 91]. Екологічні знання істотно впливають на світогляд людей, оскільки передбачають пізнання процесів природи в їхній цілісності. Суттєвою рисою екологічних знань є те, що вони відображають не лише існуюче, а й показують необхідне, тобто

спрямовані в майбутнє, даючи певну орієнтацію діям людей у використанні ресурсів природи для розвитку суспільства. Отже, вони сприяють формуванню прогностичного аспекту екологічної свідомості, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах.

Умовою формування екологічної культури студентської молоді має стати створення такого навчального простору, у якому б можна було б утілювати екологічні проекти і задуми, для яких потрібно визначати цілі та напрацьовувати норми взаємодії з довкіллям. Безумовно, в ідеалі розв'язання такого завдання потребує виходу за межі формальної освіти та долучення до системи неформальної та інформальної освіти. Вища екологічна освіта має бути диференційованою, різноплановою, охоплювати всі рівні професійної підготовки з урахуванням потреб особистості, регіонів та держави [5, с. 63].

Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями ЗВО, потребами регіонів і відповідних стандартів.

У навчальних планах всіх ЗВО на бакалаврському рівні необхідно передбачити курс екології, який би включав необхідні теоретичні і практичні аспекти, а також відповідні кожному окремому ЗВО курси з блоку прикладних екологічних дисциплін (у блоці вибіркового професійно-орієнтованих дисциплін). Для цього в навчальних програмах ЗВО має бути курс «Основи екології» (базові екологічні знання), а також курси блоку «Прикладна екологія» (залежно від профілю ЗВО – «Агроекологія», «Урбоекологія», «Ландшафтна екологія», «Військова екологія», «Геоєкологія», «Екологічні проблеми енергетики», «Екологічні проблеми транспорту», «Екологічне право», «Економіка природокористування» тощо).

Особливе значення має екологічна освіта для студентів педагогічних закладів вищої освіти, майбутніх вихователів і вчителів, які поряд із загальним високим рівнем екологічної культури мають опанувати методику екологічної виховної

роботи. Суттєве значення має залучення студентів до виконання науково-дослідних робіт з екологічної тематики, до участі в екологічних гуртках, олімпіадах і конференціях [6].

Важливою функцією вищої екологічної освіти є підготовка фахівців-екологів різного освітньо-кваліфікаційного рівня для освітньої галузі (вчителів, викладачів); для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування; громадських організацій; для підприємств, установ та організацій різних галузей народного господарства.

Вчитель-еколог повинен забезпечити викладання курсу «Основи екологічних знань» у закладах загальної середньої освіти, професійно-технічних закладах, а також проведення позашкільної еколого-виховної роботи. Підготовка вчителів екології повинна здійснюватись у педагогічних ЗВО та класичних університетах. Підготовка викладачів з екологічних дисциплін закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації відбувається через магістратуру та аспірантуру з екологічних спеціальностей у класичних університетах, а також у ЗВО за екологічним і галузевим спрямуванням [7]. Навчальні плани ЗВО, за якими готують фахівців-екологів, на бакалаврському рівні повинні забезпечувати підготовку бакалавра-еколога з фундаментальним рівнем знань із класичної екології з окремими елементами прикладної.

Кожний окремий ЗВО на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр» / «магістр» може надавати перевагу підготовці фахівців-екологів того профілю, який необхідний сьогодні галузям регіону (екологи-аграрники, екологи-енергетики, екологи-лісогосподарники, екотехніки, геоекологи, радіоекологи, екологи заповідної справи, інженери техноекологи, військові екологи, екополітики тощо) і організацію якого ЗВО може забезпечити.

Список літератури

1. Про концепцію екологічної освіти в Україні: Закон України / Рішення колегії МОНУ № 13/6-19 від 20.12.2001.
2. Екологічне виховання студентів у ВНЗ України. URL: ab.uu.edu.ua › upload › statti_pro_specialnosti › Ecology.
3. Андрущенко В. П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення. *Роздуми про освіту: «Статті, нариси, інтерв'ю»*. К.: Закон України, 2004. С. 253–258.
4. Курлянд З. Н., Хмельюк Р. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 399 с.
5. Гончарук В. В. Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*: науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Випуск 67. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 62–65.
6. Гончарук В. В., Душечкіна Н. Ю. Формування екологічної культури студентів – пріоритетне завдання ЗВО. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути: тези доповідей I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (1–2 серпня 2019 р. Дніпро)*. Дніпро, 2019. С. 143–148.